

Majestueuse langzaamheid

De Utrechtse „Telefoonkwestie” 75 jaar geleden*)

Het is 13 december vijftien jaar geleden dat de eerste telefoonconcessie in Utrecht zou aflopen. Niet alleen in Utrecht was dit probleem aan de orde, in andere plaatsen zagen de Vroede Vaders zich voor dezelfde moeilijkheden geplaatst. De telefoon deed immers in Nederland zijn intrede in het begin van de jaren tachtig. Niet dat dit nieuwe medium niet al eerder tot ons land was doorgedrongen. Reeds in december 1877 hielden onze stadsgenoten professor Donders en professor Bosscha voordrachten over dit wonder voor de Koninklijke Academie. In 1881 ontvingen B. en W. van Utrecht de eerste verzoeken ter verkrijging van een concessie tot het aanleggen van een telefoonnet in onze stad.

Een van de aanvragers was de Nederlandse Bell Telefoon Maatschappij. Dit rekest, door de heer Hubrecht - de directeur van deze maatschappij - opgesteld, hield het verzoek aan de Koning in, om machtiging te verkrijgen om in Utrecht voor het publiek bestemde telefoonleidingen aan te leggen en te onderhouden. Na uitgebreide polemieken in de raad, waarvan de inhoud hoe boeiend ook hier niet ter zake doet, wordt op 20 juli 1882 besloten de Nederlandse Bell Telefoonmaatschappij het uitsluitend recht te verlenen tot aanleg en exploitatie van voor het publiek bestemde telefonische verbindingen voor de duur van 15 jaar. De Maatschappij aanvaardde deze concessie op 13 december 1882.

Bescheiden begin

Het Utrechtse telefoonnet startte in 1884 met 38 abonnees. De toestellen waren met één draad verbonden met de centrale op Het Neude. De aarde diende als tweede geleider. Dit systeem zou, met name voor de intercommunale verbindingen, in de nabije toekomst grote problemen opleveren. Ook bij gesprekken binnen de stad zou het al spoedig klachten veroorzaken doordat abonnees, wier draden over een bepaalde afstand naast elkaar liepen, elkander redelijk goed konden verstaan zonder dat ze met elkaar verbonden waren. Dit was niet bevorderend voor de zo zeer gewenste geheimhouding.

Gedurende de concessieperiode namen de klachten toe en dwongen de maatschappij nog in 1895

drastische vernieuwingen in te voeren. De noodzaak hiertoe moet wel zeer groot zijn geweest, want het was weinig aantrekkelijk om nog veel geld uit te geven terwijl er geen zekerheid bestond dat de concessie verlengd zou worden.

Het aflopen van de concessies is voor de gemeentebesturen rond het jaar 1897 een groot probleem. Vele wegen stonden open. Naast het verlengen van de concessie kon deze ook aan een ander gegund worden - er kwamen in het jaar 1896 daartoe aanvragen in Utrecht binnen - maar ook was de gedachte aantrekkelijk om tot een gemeentelijke exploitatie te komen. Reeds eerder hadden Amsterdam, Rotterdam en Arnhem tot dit laatste besloten en andere gemeenten zouden volgen. Den Haag wilde de kat nog wat uit de boom kijken en gaf de Nederlandse Bell Telefoon Maatschappij toestemming om de telefoon nog een klein aantal jaren te exploiteren om tenslotte in 1903 ook de zaak zelf in handen te nemen, dit terwijl de Staats-exploitatie in de lucht hing.

Ook het Utrechtse gemeentebestuur voelt de problemen aan den lijve. Het is moeilijk om tot een wijs besluit te komen. B. en W. noch de raadsleden zijn deskundig op dit nog zo jonge gebied, zoals bij herhaling in de raadsverslagen te lezen is. Daarom was het een wijs besluit van B. en W. op 21 april 1896 aan de directeur van gemeentewerken, de heer F. J. Nieuwenhuis, op te dragen een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid tot een gemeentelijke telefoonexploitatie te komen. Dit mag dan voor de heer Nieuwenhuis een eervolle opdracht zijn geweest, ook voor hem was de telefoontechniek beslist geen dagelijks werk. Hij kweet zich echter met veel ijver van zijn taak en kon reeds in juni van hetzelfde jaar met een gedegen verslag komen. Dit gedrukte verslag draagt de titel

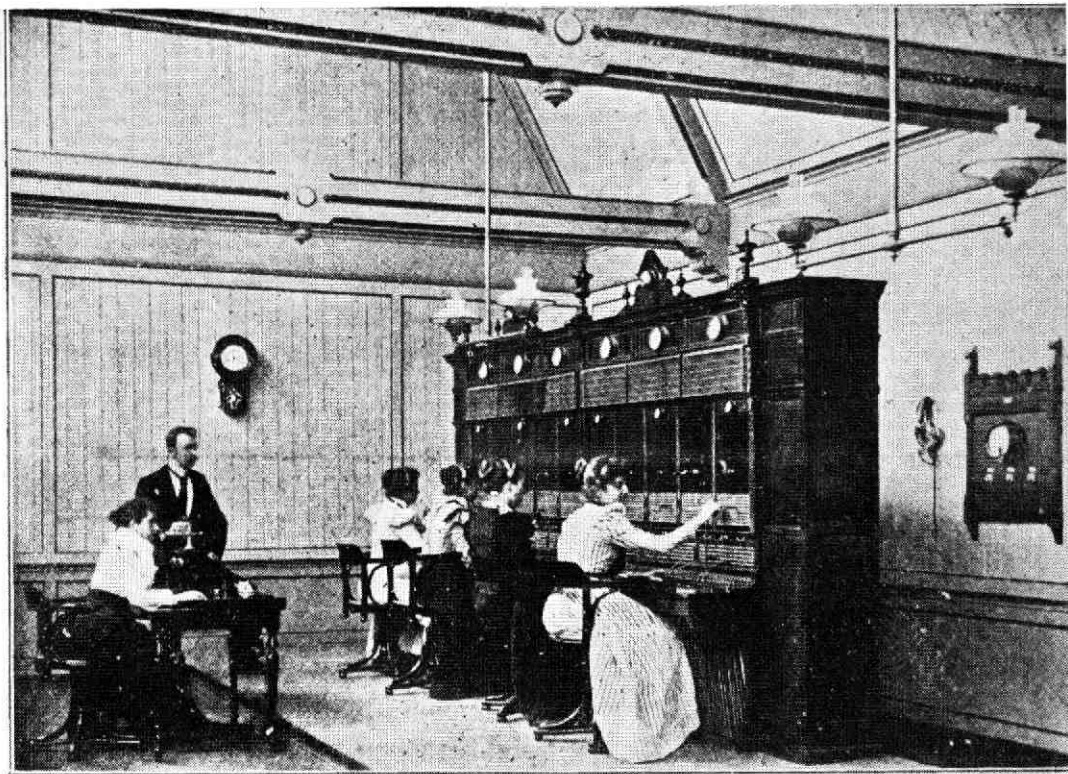
„Rapport in zake DE TELEFOONKWESTIE te Utrecht”.

Geen half werk

Uit het rapport blijkt dat de auteur niet over één nacht ijs is gegaan. Niet alleen heeft hij uitgebreide besprekingen gevoerd met zijn collega's in Rotterdam en Arnhem, maar ook heeft hij een groot aantal boeken en publikaties gelezen. Deze literatuur was zeer recent en, naar we nu kunnen nagaan, toonaangevend.

Interessant is dat hij ook „The telephone systems of the Continent of Europe” van Bennett las.

*) Deze publikatie maakt deel uit van een uitgebreider studie over de beginjaren van de telefoon in Nederland.

De nieuwe centrale in de Vleeschhal in 1898.

Bennett schreef dit boek om aan te tonen dat de telefoon in Europa en wel speciaal in Holland, met name in Zutphen verre superieur was aan dat wat men op dit gebied in Engeland gewend was. In het rapport wordt eerst zorgvuldig overwogen hoe een telefoonnet voor de stad Utrecht ontworpen moet worden en welke eisen daarbij aan de orde komen.

Achtereenvolgens wordt nagegaan voor hoeveel aansluitingen het net moet worden ontworpen, hoe de centrale in dit verband moet worden ingericht, wat voor soort draadverbindingen er gemaakt moet worden en tenslotte welk soort telefoontoestellen er gebruikt moeten worden.

Allereerst stelt het aantal aansluitingen de schrijver voor problemen. Een analyse van andere netten in Nederland en daarbuiten brengt hem niet veel verder. Utrecht behoort tot de kleinere netten en is gedurende de 15-jarige concessie gegroeid van 38 tot 237 aansluitingen. Dat is ongeveer 2,4 aansluitingen per 1000 inwoners. Utrecht valt daarmee in de groep van steden als Den Haag, Amersfoort, Groningen en Den Helder. Zelfs de daling van de abonnementskosten van f 120,— tot de helft daarvan, had geen invloed op het aantal aanvragen om geabonneerd te worden. Voor die 60 gulden konden een ongelimiteerd aantal

locale gesprekken gevoerd worden. Er waren in Nederland ook steden waar het anders toeging, Enschede bijvoorbeeld had 34,6 aansluitingen per 1000 inwoners en kwam daarbij in Europa als tweede, na Stockholm, waar er van elke 1000 bewoners al 54,8 telefoon hadden. Zelfs Amsterdam en Rotterdam, al waren het ook grote handelssteden, brachten het niet verder dan resp. 3,9 en 4,1 telefoons per 1000 inwoners. Maar in die steden was de telefoon dan ook nog erg duur met hun abonnementsprijs van f 118,— per jaar.

Concurrentie

Wat nu voor Utrecht te kiezen? Mogelijk zou de uitbreiding van de telefoon in Nederland groter zijn wanneer de staat de gemeenten niet dwong hun actieradius te beperken tot 5 km uit angst voor concurrentie van de rijkstelegraaf. Naar de werkelijke groei kon slechts geraden worden. Al met al rekende Nieuwenhuis erop dat een capaciteit van 600 aansluitingen voorlopig voor Utrecht wel voldoende zou zijn. Wat de kwaliteit van de apparatuur betrof meende hij dat te kostbare eisen niet gesteld behoeften te worden. In Utrecht namelijk, waar geen grote handelsbelangen geschaad konden worden door storingen, kon het wel wat eenvoudiger dan in Rotterdam, maar ver-

keerd toegepaste zuinigheid zou evenmin goed zijn. Het was zaak de juiste middenweg te kiezen.

Ook de inrichting van het „centraalstation“ leverde de nodige problemen op. Hier speelde het aantal te verwachten abonnees al direct een rol. Bij een klein net, zoals dat in die dagen in Utrecht bestond, was het voldoende om eenvoudige Ericsson schakelafzets te gebruiken, zoals die welke de Nederlandse Bell Telefoon Maatschappij juist had geïnstalleerd. Hierbij is voor elke abonnee één contact aangebracht dat door middel van verbindingssnoeren met andere contacten verbonden kon worden. Stijgt het aantal abonnees tot vier- à vijfhonderd, dan wordt het voor de telefoniste bezwaarlijk om de ver uit elkaar gelegen contacten met elkaar te verbinden. Het vergroten van het aantal telefonisten kan daarin geen verbetering brengen.

Bij deze grote getallen is het beter de zogenaamde multiplexafzets (ook wel multipelafzets genoemd) te gebruiken. Bij deze afzets heeft elke telefoniste een contactbord voor zich waarop de oproepen van een beperkt aantal abonnees arriveren, die dan met alle abonnees doorverbonden kunnen worden. Iedere aansluiting is bij iedere telefoniste bereikbaar, is multipel aanwezig. Dit systeem vereenvoudigt de bediening aanmerkelijk. Deze afzets zullen later in de raadsdebatten nog een belangrijke rol spelen.

Na de voordelen van de grondkabels te hebben afgewogen tegen de voor- en nadelen van draden door de lucht, brengt hij het probleem van één of tweedraadsverbinding naar voren. Hij beschouwt het als een luxe om een net waar alleen lokaal wordt getelefoneerd met dubbele draden uit te voeren, maar adviseert om bij nieuwe aanleg toch maar direct op tweedraadsverbindingen over te gaan. In zijn tijd waren bijv. in Rotterdam, alleen die abonnees die intercommunaal wensten te spreken met dubbele draden aangesloten. Er bestond hiertoe nog wel een goedkopere methode, maar die werd minder aantrekkelijk gevonden.

Begroting

Na zorgvuldig nagegaan te hebben wat de beste telefoontoestellen zijn, stelt Nieuwenhuis een begroting op voor een telefoonnet met een capaciteit van 600 aansluitingen en met 300 abonnees. Een dergelijk net zal dan f 122.000,— moeten kosten. Wanneer 300 abonnees zijn aangesloten zullen

de exploitatiekosten inclusief rente en afschrijving van 7% en rente en onderhoud gebouw van 4,5% ongeveer f 15.000,— bedragen. Hierbij zal het abonnement dan 50 gulden moeten bedragen. Voor 600 abonnees worden de kosten relatief lager zodat de prijs die de abonnee moet betalen daalt tot 36 gulden.

Als plaats voor de centrale acht Nieuwenhuis de „Stads tusschenschool“ aan het Oudkerkhof. Dan volgt een beschrijving van de inrichting van de bestaande situatie waarin hij de Nederlandse Bell Telefoon Maatschappij prijst voor het feit dat deze aan het einde van de concessie-tijd de centrale nog vernieuwd heeft. Hier laat hij volgen:

„De Bell-Maatschappij moge hare fouten hebben en misschien wat al te veel naar hooge dividenden hebben gestreefd, het waren echter de Gemeenten met hare korte concessien zelve die daartoe aanleiding gaven, en men moet daarom het goede niet voorbij zien.“

Na nog de tarieven in binnen- en buitenland vergeleken te hebben - en die liepen nogal uiteen - komt hij mede op grond van het feit dat de Bell Maatschappij bereid is tegen een abonnementsgeld van 40 gulden de concessie te aanvaarden wanneer deze van langere duur is of wanneer bij kortere duur de eisen niet te hoog zijn, tot de volgende uitspraak:

„Slotconclusie dezer beschouwing is:

Dat het tegenwoordig oogenblik voor Utrecht niet nodig of wenschelijk maakt om tot kostbare eigen inrichting en exploitatie over te gaan.

Dat het overweging verdient met den tegenwoordigen Concessionaris onderhandelingen te openen voor verlenging van de concessie op korten termijn bijv. 5 jaren tegen niet al te laag tarief, zoodanig dat de te stellen technische eisen en financiële tegemoetkomingen evenwicht houden met den te bepalen abonnementsprijs.“

Verwacht zou kunnen worden dat dit gedegen en zo snel uitgebrachte rapport spoedig in de raad besproken zou worden, waarop Nieuwenhuis trouwens zelf in zijn stuk aandringt. Dit temeer daar de tijd drong; er was nog maar anderhalf jaar om tot een conclusie te komen. Mocht die conclusie, tegen het advies in, toch gemeentelijke exploitatie inhouden, dan moest met een tijd van een jaar gerekend worden voor de aanleg, zoals de ervaring in Rotterdam was.

We merken van spoed niet veel wanneer we in het Raadsverslag van 22 oktober van dat jaar lezen

dat B. en W. voorstellen de concessie aan de Bell Maatschappij te verlengen tot 1 mei 1898.

„Zinloos uitstel”

De raadsleden Marius en Laseur kunnen zich maar moeilijk bij dit uitstel neerleggen. Een uitstel van zo korte duur is immers zinloos en betekend stilstand en stilstand is achteruitgang. Wethouder Coblijn motiveert het voorstel door te stellen dat eerst over het rapport van Nieuwenhuis moet worden beslist en het advies van de Kamer van Koophandel moet worden ingewacht. Daarna moet er nog een jaar over zijn om de gemeente, of een andere concessionaris, gelegenheid te geven een nieuw telefoonbedrijf in te richten. Het voorstel werd zonder stemming aangenomen.

Weer zwijgen de raadsverslagen een geducht aantal maanden over de telefoon; het moet tot de zitting van 11 februari 1897 duren al eer het onderwerp weer ter tafel komt, maar dan is het ook raak.

Aan de orde is nu een voordracht van B. en W. om de concessie van de Bell Maatschappij te verlengen voor een tijdsduur van 15 jaar. Als plaats voor een centrale wordt de „Vleeschhal” aan de Voorstraat voorgesteld.

Dit voorstel brengt de tongen van de raadsleden in beweging. Maar liefst vier raadsvergaderingen zijn nodig om ieder aan zijn trekken te laten komen en er waren ten naaste bij veertigduizend woorden nodig voordat het definitieve besluit om de concessie van de Bell Maatschappij te verlengen valt.

De teneur van de talloze besprekingen is de angst dat de maatschappij het belang van de geabonneerden te weinig zal dienen. Deze uit zich al direct in de polemieken over het tarief. De heer Van Beuningen is het roerend eens met het voorstel van B. en W.: De gemeente kan nooit voor een zo laag tarief als 40 gulden exploiteren en een laag tarief is nodig omdat „Utrecht geen gemeente is, waar men zeer groote handelsinrichtingen heeft, die onophoudelijk gebruik maken van den telefoon”.

Maar hij zag toch graag dat dit bedrag verhoogd zou worden met 5 gulden ten bate van de gemeentekas, al kwam dit natuurlijk wel weer direct ten laste van de geabonneerde. Bovendien moet, om de abonnee in zijn rechten te beschermen, de Raad ervoor zorgen dat er gedegen boetebepalingen aan de concessie worden verbonden zodat de maatschappij aan haar plichten gehouden

kan worden. Maar niet alleen de Bell Maatschappij moet de aanvallen van de raadsleden verduren, ook B. en W. krijgen er van langs.

Zo betreurt de heer Van Bolhuis het dat „... door B. en W. eene majestueuse langzaamheid is in acht genomen, terwijl in het rapport van den directeur met nadruk wordt aangedrongen op spoedige behandeling...”.

Ongepast

Dat pikt de wethouder Coblijn natuurlijk niet. Hij wijst de spreker er op dat deze zelf de nodige ervaring heeft op het gebied van trage onderzoeken. Laat hij maar eens denken aan de huizen aan het Vreeburg en het terrein van het ziekenhuis. „... dan is er alle reden om zich te verbazen dat men door hem het verwijt van „majestueuse langzaamheid” tegen B. en W. hoorde richten”. Fijntjes repliceert Van Bolhuis dat dit eene ongepaste opmerking in eene openbare vergadering is. „Die zaak is altijd behandeld in een besloten vergadering...”.

De voorzitter, burgemeester Reiger, spreekt in dit verband de „wijze” woorden uit: „Bovendien zou het nog niet een onoverkomelijke ramp zijn, als de gemeente voor enkele dagen of weken geen telefoon had. ... Indien dus de raad betere voorwaarden verlangt en meent dat het mogelijk zal zijn die te bedingen dan behoeft men zich wat den tijd betreft, dien men nog voor zich heeft, niet ongerust te maken”. Nu dat deden ze dan kennelijk ook niet. Dit alles speelt nog steeds in de zitting van 11 februari en er zullen nog drie volgen.

Alles komt aan de orde, de voor- en nadelen van de „multiplex tafel”, van koper- en staal draad, van enkel- en dubbeldraadsverbindingen en dat alles in een duizelingwekkende hoeveelheid woorden en een vaak schrikbarend gebrek aan kennis. Maar als het op kosten aankomt is de paraatheid maximaal. Welk een afgrijzen wekte het toen ontdekt werd dat de maatschappij per jaar voor een „extra schel” ongeveer hetzelfde bedrag bedong als het ding in de winkel zou moeten kosten. Eindeloos wordt er gepraat over de kosten van een tweede toestel, een tweede aansluiting, en over het misbruik dat er van deze laatste door verhuurders van huizen gemaakt zou kunnen worden.

Dat tenslotte de vleeschhal, „een van de weini-
(Vervolg op pag. 86 onderaan)

Wat gaat er gebeuren met „De Utrecht”

Herinnert U zich onderstaand bericht?

GEBOUW VAN „DE UTRECHT” KAN BLIJVEN

„Utrecht - De Amsterdamse architect Bart van Kasteel is na een uitgebreid onderzoek tot de conclusie gekomen dat de architectuurhistorisch waardevolle gebouwen van de levensverzekeringsmaatschappij „Utrecht” aan de Leidseweg kunnen worden behouden. Deze in de Jugendstil gebouwde panden moeten volgens de bestaande plannen worden gesloopt voor de bouw van Hoog-Catharijne. Tegen de voorgenomen afbraak zijn verschillende protesten ingediend, onder andere door de Bond voor Nederlandse Architecten.

De opdracht tot onderzoek is aan Van Kasteel gegeven door Bredero NV. De architect meent dat de Utrecht-gebouwen technisch heel goed kunnen worden behouden en in het geheel van Hoog-Catharijne kunnen worden ingepast. Meer wilde Van Kasteel niet meedelen. Voor verdere informatie verwees hij naar zijn opdrachtgeefster. De NV Bredero verwees op haar beurt naar de gemeente met de mededeling dat zij niets kan vertellen zonder medeweten van haar partner in Hoog-Catharijne, het gemeentebestuur van Utrecht. Via het bureau voorlichting liet wethouder Harteveld weten dat de gemeente het rapport van architect Van Kasteel heeft ontvangen en momenteel bestudeert. De afdeling Openbare Werken op het stadhuis is bezig met het opstellen van een ambtelijk advies over het rapport.”

Het bovenstaande verhaal werd op 11 september in het Utrechts Nieuwsblad gepubliceerd. De vraag is: wat moeten wij doen? Afwachten tot de gebouwen verdwenen zijn of als vereniging in verzet komen tegen de voorgenomen afbraak van dit vrijwel unieke voorbeeld van moderne architectuur

uit het begin van de 20e eeuw. Andere voorbeelden van deze kwaliteit zijn er in onze stad nauwelijks te vinden.

Reeds op 19 september 1968 vestigde de architect Th. Haakman Wagenaar de aandacht van de leden van de gemeenteraad op de betekenis van deze uitingen van bouwkunst. Hij schreef: „Het van 1900 daterend hoofdgebouw is een werk van architect J. Verheul Dzn. en hoort tot de in ons land zeer zeldzame specimina van „Jugendstil” of „Art nouveau”. Het is als zodanig in de vakliteratuur bij herhaling gesignaleerd.” „Beide gebouwen gelden als hoog geklasseerde voorbeelden van baanbrekende architectuurstromingen uit het begin dezer eeuw”.

Het archiefgebouw naast het hoofdgebouw dateert van 1909, is ontworpen door de architecten A. J. Kropholler en J. F. Staal, kan worden gerekend tot de beste vertegenwoordigers van de „Berlage Stijl” en staat sedert 21 mei 1931 als nr. 1 op de gemeentelijke monumentenlijst B. Ook de Bond van Nederlandse Architecten wendde zich in januari 1971 tot het Utrechtse gemeentebestuur en drong op behoud van deze gebouwen aan. Tenslotte ligt er het bezwaarschrift, dat op 8 november 1971 aan het college van Burgemeester en Wethouders is verzonden door een aantal kunsthistorici, hoogleraren en studenten, waarin gevraagd wordt „het afbreken” van de twee voormalige „Utrecht” gebouwen aan de Leidseweg niet toe te staan”. De Vereniging „Oud-Utrecht” mag zich niet onbetuigd laten en zou zich bij de initiatiefnemers tot behoud van deze waardevolle gebouwen moeten aansluiten.

A. Graafhuis

gen (gebouwen) die aan beide kanten een ordenlijk gevel presenteren” zoals Van Bolhuis opmerkte, tegen het advies van Nieuwenhuis als „centraalstation” zou worden ingericht blijkt puur eigenbelang van de gemeente te zijn. De vleeschal had eigenlijk geen waarde voor de gemeente, terwijl de „stadstusschenschool” een goede prijs bij verkoop zou kunnen opbrengen maar bovendien achter de hand moest worden gehouden om te gebruiken wanneer de gemeente eventueel la-

ter tot eigen exploitatie zou willen overgaan. Hoe dan ook, na veertigduizend woorden krijgt de Nederlandse Bell Telefoon Maatschappij de concessie. De maatschappij heeft getoond zich goed aan de opgelegde verplichtingen te hebben gehouden. In verschillende afleveringen besprak het tijdschrift „Electra” deze geheel gemoderniseerde telefooninrichting in het jaar 1898.

Maria W. Derks-Verhagen
Peter H. Kylstra